

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

БОЛХОВІТІНОВА АНАСТАСІЯ БОРИСІВНА

УДК 347.61/.64

ПРИПИНЕННЯ ШЛЮБУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

**Спеціальність 12.00.03 - цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ - 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України,
академік Академії наук Вищої школи України
Дзера Олександр Васильович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри цивільного права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент АПрН України,
Жилінкова Ірина Володимирівна,
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого,
професор кафедри цивільного права №1

кандидат юридичних наук
Дякович Мирослава Михайлівна
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
доцент кафедри цивільного права та процесу

Захист відбудеться "20" травня 2009 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.06 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 58, м. Київ, 01033).

Автореферат розісланий "___" квітня 2009 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор юридичних наук, професор

Т.В. Боднар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Правове регулювання припинення шлюбу завжди знаходилося в центрі уваги як вчених-теоретиків, так і юристів-практиків. Актуальними ці питання залишаються і тепер, коли в Україні формується громадянське суспільство, коли наша держава стала на шлях інтеграції до світового співтовариства. Держава та суспільство цілком закономірно приділяють особливу увагу вирішенню питань зміцнення шлюбу, оскільки збереження сім'ї є необхідною умовою розвитку багатьох інших суспільних відносин. Свідченням цього є прийняття нового Сімейного кодексу України, який набрав чинності з 1 січня 2004 року (надалі – СК).

Про актуальність обраної теми дослідження свідчить також статистика шлюбів та розлучень у нашій країні. Так у 2005 році кількість зареєстрованих шлюбів складала 332 143, а розлучень – 183 455, в 2006 – 354 959 та 179 123, в 2007 – 416 427 та 178 364 відповідно, а отже протягом останніх років в Україні було розірвано близько половини шлюбів. При цьому справи про розірвання шлюбу зачіпали інтереси величезної кількості дітей: 128 559 осіб у 2006 році та 123 817 осіб у 2007 році.

Перед державою та суспільством стоїть складне завдання: з одного боку, здійснити таке правове регулювання шлюбно-сімейних відносин, яке б сприяло зміцненню сім'ї та збереженню шлюбу, а з іншого боку, таке регулювання не повинно обмежувати основні права та свободи людини та громадянина. При цьому повинні бути захищені права та інтереси всіх членів сім'ї та, в першу чергу, дітей.

Правове регулювання припинення шлюбу було предметом правових досліджень на різних етапах розвитку суспільства. Зокрема, у дореволюційний період цим питанням були присвячені роботи О.І. Загоровського, К.О. Неволіна, К.П. Победоносцева, Г.Ф. Шершеневича, у радянський період – роботи Г.К. Матвєєва, М.Т. Оридороги, С.М. Пелевіна, В.О. Рясенцева, Г.М. Свердлова, В.П. Шахматова, але вони базувалися на аналізі діючого на той час законодавства, яке відображало стан розвитку суспільних відносин відповідних періодів. У зв'язку з істотним оновленням законодавства постала потреба у проведенні подальших досліджень правового регулювання припинення шлюбу, які, на нашу думку, повинні базуватися як на наукових розробках минулих періодів, так і враховувати сучасні тенденції розвитку наукової думки.

З прийняттям СК правове регулювання припинення шлюбу було значною мірою змінено. До СК було введено ряд новел, що базуються на досвіді законодавчого регулювання відповідних питань у розвинених країнах та відображають нові прогресивні ідеї та підходи. З іншого ж боку, СК не зняв всіх невизначеностей у регулюванні припинення шлюбу та не вирішив всіх проблем, які існують у цій сфері, його норми не повністю відповідають потребам практики.

Дисертаційні дослідження українських та російських вчених останнього десятиріччя присвячені розгляду окремих сімейно-правових питань: особистим відносинам подружжя та відносинам подружжя стосовно їх майна (О.М. Калітенко, 2001р.), правовому регулюванню відносин власності між подружжям (Т.О. Ариванюк, 2002р.), міжнародній уніфікації права, що регулює укладення та припинення шлюбу (С.С. Сафронова, 2003р.), проблемам застосування норм сімейного права в судових спорах, пов'язаних з розірванням шлюбу (Є.О. Жучкова, 2003р.), правовому регулюванню припинення шлюбу в Україні (О.І. Сафончик, 2004р.), особистим немайновим правам та обов'язкам членів сім'ї (Б.К. Левківський, 2004), укладенню та розірванню шлюбу за законодавством України (О.Ю. Бикова, 2005р.), правовому регулюванню розлучення за сімейним законодавством України (К.М. Глиняна, 2006р.), договірному регулюванню відносин подружжя (В.К. Антошкіна, 2006р.) та іншим питанням.

Разом з тим на сьогодні немає комплексного монографічного дослідження питань припинення шлюбу та шлюбно-сімейних відносин, в якому був би проведений комплексний аналіз законодавства України з врахуванням останніх внесених до нього змін та доповнень, аналіз практики застосування СК, а також аналіз зарубіжного законодавства та теоретичних праць вчених інших країн з метою виявлення основних напрямків подальшого реформування та вдосконалення правового регулювання припинення шлюбу в Україні. Усе вищезазначене свідчить про актуальність обраної теми та необхідність активізації досліджень у даному напрямку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проводилося за науковими темами "Формування механізму реалізації і захисту прав та свобод громадянина в Україні" (номер теми 01 БФ 042-01, номер державної реєстрації 019U007725) та "Механізм адаптації законодавства в сфері прав громадян України до законодавства Європейського Союзу" (номер теми 06 БФ 042-01, номер державної реєстрації 0106U006631) на кафедрі цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є проведення комплексного науково-теоретичного аналізу правового регулювання припинення шлюбу за законодавством України, формулювання наукових висновків та науково-практичних рекомендацій щодо застосування та вдосконалення чинного законодавства України шляхом внесення до нього змін та доповнень, спрямованих на захист прав та інтересів громадян та, в першу чергу, дітей, у процесі припинення шлюбно-сімейних відносин.

Для досягнення поставленої мети дисертантом були сформульовані наступні завдання дослідження:

- дослідити розвиток правового регулювання припинення шлюбу;
- виявити загальні засади та основні напрямки реформування законодавства про припинення шлюбу;

- розробити визначення понять "припинення шлюбу" та "розірвання шлюбу", проаналізувати їх співвідношення;
- проаналізувати припинення шлюбу внаслідок його розірвання в судовому порядку, в адміністративному порядку, а також внаслідок смерті одного з подружжя та оголошення його померлим;
- дослідити співвідношення припинення шлюбу та недійсності шлюбу;
- проаналізувати та критично оцінити законодавство та судову практику розвинених країн щодо регулювання окремих питань припинення шлюбу;
- виявити недоліки, прогалини у правовому регулюванні припинення шлюбу за законодавством України, а також розробити та обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення законодавства з відповідних питань.

Об'єктом дослідження є сімейні правовідносини у сфері припинення шлюбу, правові наслідки такого припинення.

Предметом дослідження є система правових норм законодавства України та окремих зарубіжних країн як сучасного, так і минулих періодів, наукові розробки та концепції у сфері припинення шлюбу, судова практика та практика органів РАЦС.

Методи дослідження. При проведенні дисертаційного дослідження було застосовано загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання.

Діалектичний метод забезпечив можливість розглянути досліджувані питання в процесі їх розвитку, в їх тісному взаємозв'язку, а також з точки зору їх відповідності стану суспільних відносин.

За допомогою історичного методу досліджено правове регулювання припинення шлюбу на різних етапах розвитку суспільних відносин, виявлено специфіку їх правового регулювання на цих етапах та трансформацію відповідних правових норм.

Аналіз різних моделей побудови сімейного законодавства, різних правових норм, їх критичне осмислення, виявлення суперечностей та невідповідностей у регулюванні досліджуваних питань, обґрунтування отриманих висновків здійснені на основі формально-юридичного, логічного та системно-структурного методів.

Використання порівняльно-правового методу дало змогу порівняти правове регулювання припинення шлюбу за законодавством України та зарубіжних країн, а також регулювання відповідних питань за діючим законодавством України та законодавством минулих періодів.

Метод моделювання дав змогу розробити пропозиції і рекомендації, спрямовані на вдосконалення законодавства.

Науково-теоретична основа дослідження. Науково-теоретичну основу дослідження складають праці відомих вчених, які внесли значний вклад у

розвиток загальної теорії права, цивільного та сімейного права: Л.О. Андрєєвої, М.В. Антокольської, А.М. Белякової, В.І. Борисової, Є.А. Васильєва, Є.М. Ворожейкіна, В.С. Гопанчука, О.В. Дзери, М.М. Дякович, І.В. Жилінкової, О.І. Загоровського, В.В. Залеського, О.С. Іоффе, А.А. Кашаніна, Т.В. Кашаніної, Ю.А. Корольова, Н.С. Кузнєцової, Н.С. Малєіна, В.Ф. Маслова, Г.К. Матвєєва, О.М. Медведєва, С.А. Муратової, О.М. Нечаєвої, М.Т. Оридороги, С.Я. Паластіні, М.І. Петрова, Є.А. Поссе, О.А. Пушкіна, Л.М. Пчелінцевої, З.В. Ромовської, В.О. Рясенцева, О.П. Сергєєва, Н.І. Тарусіної, Л.А. Тищенко, Т.А. Фадєєвої, С.Я. Фурси, О.О. Хазової, Є.О. Харитоновна, Ю.С. Червоного, Д.М. Чечота, В.Ф. Чигира, В.П. Шахматова, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича та інших.

Науково-теоретичну основу дослідження складають також праці зарубіжних вчених: Bainham A., Bradley D., Cretney S., Collins J., Davis G., Deschenaux H., Dickey A., Glendon M. A., Herring J., Jacob H., Lacey L., Masson J., Murch M., Probert R., Rasmusen E., Reece H., Rowthorn R., Scott E., Swisher P., Tercier P. та інших.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим комплексним монографічним дослідженням правового регулювання припинення шлюбу та шлюбно-сімейних відносин за сімейним законодавством України з врахуванням змін та доповнень, внесених до нього протягом останніх років.

В дисертаційному дослідженні на підставі одержаних результатів на захист виносяться такі основні науково-практичні висновки, які мають наукову новизну і полягають у наступному:

Вперше:

1) Доктринально визначене поняття "припинення шлюбу" як втрата чинності зареєстрованого з дотриманням вимог законодавства сімейного союзу жінки та чоловіка з підстав, встановлених законом, що спричиняє припинення шлюбно-сімейних правовідносин та інших обумовлених шлюбом прав та обов'язків.

2) Обґрунтовано висновок про доцільність закріплення в законодавстві права подружжя виражати взаємну згоду на розірвання шлюбу в інший спосіб, ніж подання спільної заяви про розірвання шлюбу, наприклад, шляхом подання подружжям двох односторонніх заяв чи надсилання таких нотаріально засвідчених заяв.

3) Аргументовано висновок про недоцільність встановлення в законодавстві більш жорстких підстав для розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя (стаття 109 СК), ніж для розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя (стаття 112 СК) та, відповідно, при прийнятті рішення про розірвання шлюбу суд повинен брати до уваги не будь-які інтереси подружжя та дітей, а лише ті, які мають істотне значення, як це передбачено в статті 112 СК.

З метою попередження неправильного застосування вищезазначених правових норм обґрунтовано висновок про необхідність уніфікації підстав для розірвання шлюбу в судовому порядку у статтях 109 та 112 СК.

4) Обґрунтовано, що оскільки стаття 110 СК надає право пред'явити позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини тому з подружжя, хто вчинив протиправну поведінку з ознаками злочину щодо другого з подружжя або дитини, то реалізація зазначеного права може спонукати до навмисного вчинення таких дій особою, яка має намір розірвати шлюб. З метою недопущення таких наслідків та захисту інтересів того з подружжя, хто не вчиняв протиправної поведінки, запропоновано позбавити іншого з подружжя права пред'являти позов про розірвання шлюбу у вищезазначеному випадку.

5) Обґрунтовано юридичну некоректність редакції частини 1 статті 118 СК, за буквального тлумачення якої шлюб, укладений особою, оголошеною померлою, є перешкодою для поновлення попереднього шлюбу, тобто фактично визнається чинним шлюб, укладений особою, яка вже перебуває у шлюбі. На думку дисертанта, новий шлюб такої особи повинен визнаватися недійсним як такий, що порушує принцип одношлюбності.

Виявлено суперечливість формулювання "не перебуває у повторному шлюбі", яке використовується у статті 118 СК, оскільки буквальне тлумачення норми цієї статті легалізує існування кількох шлюбів одночасно, а відтак обґрунтовано, що поновлення шлюбу у разі з'явлення особи, оголошеної померлою, повинно мати місце лише у випадку, якщо інший з колишнього подружжя не реєстрував повторний шлюб протягом всього часу від оголошення особи померлою до її появи, та лише за наявності їхньої взаємної згоди.

6) Обґрунтовано тезу про необхідність введення додаткової підстави визнання шлюбу недійсним за статтею 40 СК – наявність обману або оман, в результаті яких особа не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними при реєстрації шлюбу.

7) Обґрунтовано висновок про необхідність визнання недійсними шлюбів, укладених між дитиною та нерідними матір'ю (мачухою) або батьком (вітчимом) у випадку, коли вони проживають або раніше проживали в одній сім'ї.

8) Обґрунтовані пропозиції про необхідність санації шлюбу у разі скасування усиновлення та надання за рішенням суду права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

9) Обґрунтовано висновок про необхідність надання добросовісній особі у разі недійсності шлюбу права на утримання аналогічно правам одного з подружжя на утримання після розірвання шлюбу.

Удосконалено:

1) Правові підходи у визначенні змісту понять "розірвання шлюбу (розлучення)" та "недійсність шлюбу":

- "Розірвання шлюбу (розлучення)" слід визначати як юридичний акт, який за життя подружжя спричиняє припинення шлюбно-сімейних правовідносин та інших прав та обов'язків, обумовлених зареєстрованим з дотриманням вимог законодавства шлюбом.

- "Недійсність шлюбу" запропоновано визначати як припинення правовідносин між особами, шлюб яких було зареєстровано з порушенням встановлених законодавством вимог, з моменту реєстрації шлюбу.

Визначено співвідношення понять "припинення шлюбу", "розірвання шлюбу" та "розлучення", а також понять "припинення шлюбу" та "недійсність шлюбу".

2) Правову позицію про те, що один з подружжя має право розірвати шлюб відповідно до статті 107 СК, якщо інший з подружжя був засуджений до позбавлення волі на термін не менше трьох років як на дату подання заяви про розірвання шлюбу, так і на дату реєстрації розірвання шлюбу, оскільки лише в такому випадку буде наявна підстава для розірвання шлюбу в адміністративному порядку.

3) Правову позицію про те, що у разі розірвання шлюбу за рішенням суду за спільною заявою подружжя, яке має дітей (стаття 109 СК), разом із заявою про розірвання шлюбу подружжя повинно подавати до суду єдиний нотаріально посвідчений договір щодо місця проживання дітей, участі у забезпеченні умов їхнього життя окремо проживаючим батьком, умов здійснення ним права на особисте виховання дітей, а також щодо розміру, порядку та строку виплати аліментів на дітей, оскільки чинна редакція статті 109 СК допускає неоднозначність тлумачення щодо права чи обов'язку подання двох договорів, що ускладнює процедуру розірвання шлюбу та не захищає інтереси дітей.

4) Наукові позиції про те, що питання про момент санації шлюбу повинно вирішуватися диференційовано в залежності від можливості визначення моменту зникнення обставин, які перешкоджали укладанню шлюбу, або моменту появи нових обставин. Така диференціація має бути врахована при застосуванні судами статей 40-41 СК. Відповідно аргументовано, що санація шлюбу за підставами, передбаченими частиною 3 статті 41 СК та додатковими підставами, введення яких обґрунтовано автором, повинна мати місце з моменту зникнення відповідних обставин, а у випадках вагітності дружини або народження дитини – з моменту появи відповідних обставин, а санація шлюбу відповідно до частини 3 статті 40 СК повинна мати місце з моменту реєстрації шлюбу.

На основі здійсненого автором дослідження науково-практичних проблем правового регулювання припинення шлюбу сформульовані рекомендації щодо

вдосконалення чинного законодавства України шляхом внесення змін та доповнення до статей 26, 39-41, 104-106, 109, 113, 115, 116, 118 СК, статті 234 Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК), інших статей СК та Правил реєстрації актів громадянського стану в Україні (надалі – Правила), зокрема:

1) До статті 110 СК:

- змінити назву статті 110 СК та уніфікувати її з назвою статті 109 СК, виклавши її в редакції: "Розірвання шлюбу за рішенням суду за позовом одного з подружжя";
- доповнити частину 2 словами "а також крім випадків, вказаних в частині 3 та частині 4 цієї статті";
- уніфікувати норми частини 2 з частиною 4 шляхом встановлення однакового терміну для пред'явлення позову про розірвання шлюбу у випадках, передбачених цими частинами (протягом одного року після народження дитини);
- закріпити в частині 2, що права на пред'явлення позову не має той з подружжя, який вчинив діяння, яке містить ознаки злочину.

2) Виключити частину 3 зі статті 106 СК та частину 2 зі статті 107 СК.

3) Викласти частини 3 та 4 статті 104 СК в наступній редакції:

"3. Якщо один із подружжя помер до моменту припинення шлюбу у разі його розірвання відповідно до статті 114 цього Кодексу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті".

"4. Якщо в момент припинення шлюбу у разі його розірвання відповідно до статті 114 цього Кодексу один із подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання".

4) Передбачити виняток з загальної норми, передбаченої статтею 40 СК, який полягає в наступному: якщо стан алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння виник в результаті добровільних дій самої особи, у визнанні шлюбу недійсним слід відмовити.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів значною мірою обумовлено актуальністю досліджуваної теми та здійсненим системним підходом до вирішення питань, пов'язаних з припиненням шлюбу. Одержані в результаті дослідження висновки, пропозиції та рекомендації мають як науковий, так і прикладний характер та можуть бути використані в законотворчій діяльності з метою вдосконалення норм СК та інших нормативно-правових актів. Положення дисертаційного дослідження можуть бути використані в подальших теоретичних дослідженнях, при підготовці підручників, науково-практичних коментарів, навчальній роботі з підготовки спеціалістів в галузі сімейного права. Висновки, рекомендації можуть використовуватися в практичному судочинстві, адвокатській практиці, в роботі

органів РАЦС.

Апробація результатів дисертації. Матеріали дослідження по розділах, а також в цілому доповідалися та обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Матеріали дослідження, висновки, пропозиції використовувалися в навчальному процесі шляхом проведення практичних занять з курсу "Сімейне право" на юридичному факультеті Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Теоретичні та практичні положення дослідження обговорювалися на науковій Інтернет-конференції "Цивільне та сімейне законодавство: теорія та практика застосування", яка проходила 23-24 травня 2005 року, та на IV Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції "Наука в інформаційному просторі", яка проходила 15-16 жовтня 2008 року.

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у п'яти статтях у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, та двох тезах доповідей на конференціях.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, які містять одинадцять підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

Повний обсяг дисертаційного дослідження становить 221 сторінка – основний текст, 20 сторінок – список використаних джерел (205 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, визначається мета та завдання, об'єкт і предмет, методи та науково-теоретична основа дослідження, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, викладається наукова новизна одержаних результатів та запропоновані дисертантом зміни та доповнення до законодавства України, формулюється теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження.

Перший розділ "Загальна характеристика правового регулювання припинення шлюбу" складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 "Розвиток правового регулювання припинення шлюбу"* висвітлюється історія розвитку правового регулювання припинення шлюбу від найдавніших часів до сьогодення.

У роботі досліджено правове регулювання припинення шлюбу у стародавньому Вавілоні, Індії, Китаї, Римі. Досліджено вплив християнської релігії на регулювання зазначених питань, співвідношення позицій держави та церкви. Проаналізовані підстави припинення шлюбу за Французьким цивільним кодексом, Німецьким Цивільним Уложенням, законодавством Англії тощо.

В дисертації розглянуто розвиток правового регулювання припинення шлюбу в Україні, Росії та пострадянських країнах. Окремого аналізу дістали Кормча книга, Звід законів Російської імперії, декрети радянської влади.

Дисертантом розглянуті основні кодифікації сімейного законодавства в Україні в частині регулювання припинення шлюбу, зокрема Кодекс законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку 1919 року, Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УРСР 1926 року, Кодекс про шлюб та сім'ю України 1969 року, а також постанови Пленуму Верховного Суду України, дана їм оцінка з позиції сучасності.

У підрозділі 1.2 *"Загальні засади та напрямки реформування законодавства про припинення шлюбу"* досліджуються загальні засади регулювання сімейних відносин, принципи інституту припинення шлюбу, напрямки реформування законодавства про припинення шлюбу.

На основі аналізу законодавства України, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, законодавства та судової практики зарубіжних країн, праць зарубіжних науковців автором вперше обґрунтовано висновок про самостійність та неоднорядковість принципів свободи укладення шлюбу та свободи його припинення, а також про недоцільність закріплення в законодавстві України принципу свободи розірвання шлюбу. Разом з тим, наголошено на необхідності проведення подальших досліджень цього питання.

В роботі вперше запропоновано розширити коло загальних засад (принципів) сімейного права шляхом законодавчого закріплення принципів пріоритетності вжиття всіх можливих заходів з метою збереження шлюбу та недопущення насильства по відношенню до дітей, жінки, чоловіка.

Серед сучасних напрямків реформування законодавства виділено загальну тенденцію до відмови від доведення вини одного з подружжя у розпаді шлюбу при прийнятті рішення про припинення шлюбу. Вперше проаналізовані основні аргументи на користь "винного" (такого, що передбачає необхідність доведення вини) та "невинного" розірвання шлюбу. Обґрунтовано, що реформування законодавства у напрямку відмови від доведення вини при розірванні шлюбу є прогресивним.

Дисертантом обґрунтовано висновок про доцільність реформування законодавства України у напрямках індивідуалізації розірвання шлюбу, встановлення оптимальної тривалості розгляду справ про розірвання шлюбу (від 6 до 9 місяців, за виключенням розірвання шлюбу за спрощеною процедурою), посилення захисту прав та інтересів дітей (шляхом використання формул та таблиць для розрахунку розміру утримання на дітей, підвищення ефективності системи забезпечення надходження відповідних коштів тощо).

У підрозділі 1.3 *"Поняття "припинення шлюбу" та "розірвання шлюбу", їх співвідношення"* визначаються основні поняття, які використовуються у дослідженні, зокрема "припинення шлюбу", "розірвання шлюбу (розлучення)", а також встановлюється співвідношення зазначених понять.

У дисертації вперше доктринально визначене поняття "припинення шлюбу" як втрата чинності зареєстрованого з дотриманням вимог законодавства сімейного союзу жінки та чоловіка з підстав, встановлених законом, що

спричиняє припинення шлюбно-сімейних правовідносин та інших обумовлених шлюбом прав та обов'язків.

Автором вперше аргументовано некоректність формулювання "припинення правовідносин на майбутнє", яке часто використовується при визначенні поняття "припинення шлюбу".

Удосконалено правові підходи у визначенні змісту поняття "розірвання шлюбу (розлучення)". Аргументовано висновок, що поняття "розірвання шлюбу" та "розлучення" є синонімами, які відрізняються за сферою застосування. В свою чергу розірвання шлюбу є підставою припинення шлюбу.

Другий розділ "Припинення шлюбу шляхом його розірвання в судовому порядку" складається з п'яти підрозділів.

Підрозділ 2.1 "Судовий порядок розірвання шлюбу як основний порядок розірвання шлюбу" присвячений аналізу співвідношення судової та адміністративної процедур розірвання шлюбу за законодавством України та розвинених країн.

З метою підвищення ефективності застосування норм СК обґрунтовано доцільність закріплення в статті 105 СК норми про те, що судовий порядок розірвання шлюбу є основним, а адміністративний застосовується лише як виняток. Аргументовано необхідність чіткого визначення всіх випадків застосування судової процедури розірвання шлюбу.

У підрозділі 2.2 *"Розірвання шлюбу в судовому порядку за спільною заявою подружжя, яке має дітей"* досліджуються порядок та особливості розірвання шлюбу у випадках наявності взаємної згоди подружжя, яке має дітей, на розірвання шлюбу.

У дисертації вперше аргументовано висновок про доцільність застосування спрощеної процедури розірвання шлюбу у випадках, коли взаємна згода подружжя виражається шляхом подачі подружжям двох односторонніх заяв про розірвання шлюбу чи в інший спосіб, що дає змогу переконатися у дійсному волевиявленні подружжя щодо розірвання шлюбу. Висновки дисертанта підкріплені аналізом практики розгляду судами справ про розірвання шлюбів. Запропоновані відповідні зміни до СК та ЦПК.

З метою захисту прав та інтересів дітей аргументовано необхідність закріплення в статті 109 СК обов'язку подружжя подавати до суду єдиний письмовий нотаріально посвідчений договір, який повинен визначати місце проживання дітей, розмір, порядок та строки виплати аліментів на дітей, інші умови забезпечення життя та виховання дітей, а також порядок здійснення подружжям прав на особисте виховання дітей.

Аргументовано висновок про недоцільність закріплення в СК більш жорстких підстав для розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя (стаття 109 СК), ніж для розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя (стаття 112 СК). З метою уніфікації підстав розірвання шлюбу для всіх випадків судового розірвання шлюбу аргументована доцільність викладення частини 3 статті 109 СК в наступній редакції: "Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що взаємна згода на розірвання шлюбу відповідає

дійсній волі дружини та чоловіка і що розірвання шлюбу не буде суперечити інтересам жодного з подружжя, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення".

Підрозділ 2.3 "Розірвання шлюбу за рішенням суду за позовом одного з подружжя" присвячений дослідженню підстав та порядку розірвання шлюбу в судовому порядку за позовом одного з подружжя, обмежень розірвання шлюбу, вжиття заходів щодо примирення.

У дисертаційному дослідженні наведено додаткову аргументацію на користь закріплення у законодавстві лише однієї підстави для розірвання шлюбу: подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з подружжя або їхніх дітей, що мають істотне значення.

Дисертантом виявлено непоодинокі випадки неправильного встановлення та формулювання суддями підстав для розірвання шлюбу, що є суттєвим недоліком у застосуванні норм статті 112 СК, який може бути підставою для оскарження та скасування відповідних судових рішень.

Виявлені та систематизовані види обмежень розірвання шлюбу, які існують в Україні та інших країнах, зокрема:

- 1) обмеження у зв'язку з вагітністю дружини та протягом певного часу після народження дитини;
- 2) обмеження певним строком після укладення шлюбу;
- 3) встановлення певного терміну окремого проживання подружжя (сепарації) як підстави для розірвання шлюбу;
- 4) обмеження розірвання шлюбу протягом певного строку після примирення подружжя;
- 5) обмеження права на повторний шлюб;
- 6) наявність законодавчо встановлених заборон для розірвання шлюбу.

Вперше обґрунтовано тезу про доцільність встановлення законодавчої заборони на розірвання шлюбу протягом одного року з дати його реєстрації, проте наголошено на передчасності запозичення таких обмежень українським законодавством, оскільки їх правові наслідки вимагають подальших досліджень.

Аргументовано доцільність внесення змін та доповнень до статті 110 СК, а саме: 1) змінити назву статті 110 СК та уніфікувати її з назвою статті 109 СК, виклавши її в редакції: "Розірвання шлюбу за рішенням суду за позовом одного з подружжя"; 2) доповнити частину 2 словами "а також крім випадків, вказаних в частині 3 та частині 4 цієї статті"; 3) уніфікувати норми частини 2 з частиною 4 шляхом встановлення однакового терміну для пред'явлення позову про розірвання шлюбу у випадках, передбачених цими частинами (протягом одного року після народження дитини); 4) закріпити в частині 2 правило про те, що права на пред'явлення позову не має той з подружжя, який вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки злочину.

Дисертантом аргументовано, що протиправна поведінка, про яку йдеться у статті 110 СК, повинна мати ознаки злочинів, передбачених розділами II, III та IV Кримінального кодексу України.

Аргументовано доцільність зміни формулювання "суд вживає заходів щодо примирення подружжя", яким оперує стаття 111 СК, на формулювання "суд зобов'язаний вжити заходів щодо примирення подружжя".

У підрозділі 2.4 *"Співвідношення припинення шлюбу та недійсності шлюбу"* досліджуються співвідношення припинення шлюбу та недійсності шлюбу, підстави, за наявності яких шлюб є, визнається або може бути визнаний судом недійсним, порядок визнання шлюбу недійсним, випадки санації недійсних шлюбів.

Дисертантом проаналізовані позиції науковців та норми законодавства зарубіжних країн, які відносять недійсність шлюбу до підстав його припинення, та надано подальшу аргументацію на користь самостійності зазначених понять.

Вперше обґрунтовано тезу про необхідність введення додаткової підстави визнання шлюбу недійсним за статтею 40 СК – наявність обману або оман, в результаті яких особа не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними при реєстрації шлюбу.

Аргументована необхідність оперування у статті 40 СК поняттям "вільна згода" (а не просто "згода"), а також необхідність відсилання до створення сім'ї як підстави санації шлюбу за цією статтею (а не до зникнення обставин, які засвідчують небажання створити сім'ю).

Автором звернено увагу на необхідність удосконалення правового регулювання недійсності шлюбів, укладених між усиновленими та їхніми близькими родичами, оскільки зазначені особи можуть не знати про факт усиновлення. Базою для вирішення зазначеної проблеми може бути англійське законодавство, яке надає особі при укладенні шлюбу право на отримання інформації про наявність спорідненості з іншим з майбутнього подружжя.

Вперше обґрунтовані пропозиції про необхідність доповнення статті 41 СК двома підставами санації: скасування усиновлення та надання за рішенням суду права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним.

Удосконалено правові позиції щодо моменту санації шлюбу. Аргументовано, що санація шлюбу за підставами, передбаченими частиною 3 статті 41 СК та додатковими підставами, введення яких обґрунтовано автором, повинна мати місце з моменту відпадання відповідних обставин, а у випадках вагітності дружини або народження дитини – з моменту появи відповідних обставин, а санація шлюбу відповідно до частини 3 статті 40 СК – з моменту реєстрації шлюбу. Така диференціація має бути врахована при застосуванні судами статей 40-41 СК.

Вперше аргументована доцільність розширення кола випадків санації нікчемних шлюбів шляхом викладення частини 5 статті 39 СК в наступній редакції: "У випадку зникнення обставин, які відповідно до цієї статті є підставами недійсності шлюбу, до анулювання актового запису про шлюб, шлюб стає дійсним з моменту зникнення таких обставин".

Підрозділ 2.5 "Юридичні наслідки припинення шлюбу" присвячений дослідженню юридичних наслідків припинення шлюбу, їх співставленню з юридичними наслідками недійсності шлюбу.

Вперше обґрунтовано висновок про необхідність надання добросовісній особі у разі недійсності шлюбу права на утримання аналогічно правам одного з подружжя на утримання після розірвання шлюбу.

Вперше виявлено, що СК не визначає наслідки недійсності шлюбу для осіб, які могли знати, але не знали про перешкоди до реєстрації шлюбу та осіб, які знали про такі перешкоди, проте не приховували їх. З метою усунення зазначеної прогалини запропоновано виключити частину 6 статті 45 СК.

Третій розділ "Припинення шлюбу шляхом його розірвання в адміністративному порядку, інші випадки припинення шлюбу" складається з трьох підрозділів.

Підрозділ 3.1 "Розірвання шлюбу органом РАЦС за заявою подружжя" присвячений дослідженню особливостей розірвання шлюбу в адміністративному порядку за заявою подружжя.

У дисертаційному дослідженні дістала подальшу аргументацію наукова позиція про необхідність виключення норм про винесення органом РАЦС постанови про розірвання шлюбу.

Дисертантом аргументовано, що нечіткість формулювання "незалежно від наявності між подружжям майнового спору" може призвести до неправильного тлумачення та застосування статті 106 СК. Для уникнення таких небажаних наслідків обґрунтована необхідність виключення частини 3 з тексту цієї статті.

У підрозділі 3.2 "Розірвання шлюбу органом РАЦС за заявою одного з подружжя" висвітлюються порядок та особливості застосування адміністративної процедури при розірванні шлюбу з безвісно відсутніми, визнаними недієздатними та засудженими за вчинення злочину до позбавлення волі на строк не менш як три роки.

Наведена додаткова аргументація вразливості наукової позиції щодо розірвання шлюбу в адміністративному порядку у випадку, якщо один або обидва з подружжя засуджені до позбавлення волі на строк не менше як три роки, як такої, що обмежує суб'єктивне право засудженого давати згоду на розірвання шлюбу та не забезпечує належного захисту прав та інтересів подружжя та дітей.

Аргументована теза про те, що засудження одного з подружжя до позбавлення волі на строк не менш як три роки як умова розірвання шлюбу в адміністративному порядку за заявою одного з подружжя повинно мати місце як на дату подання заяви про розірвання шлюбу, так і на дату реєстрації розірвання шлюбу, оскільки лише в такому випадку буде наявна підстава для розірвання шлюбу в адміністративному порядку за заявою одного з подружжя. Запропоновані відповідні зміни до СК та Правил.

Обґрунтовано некоректність позиції юристів, які стверджують, що при розірванні шлюбу відповідно до статті 107 СК органи РАЦС зобов'язані сповістити засудженого про отримання заяви та надати строк для відповіді з

приводу наявності або відсутності спору про дітей чи майно, що є необхідною передумовою вирішення ними питання про розірвання шлюбу. Обґрунтовано необхідність виключення зі статті 107 СК частини 2.

Обґрунтовано доцільність закріплення в СК однакового строку реєстрації розірвання шлюбу для всіх випадків розірвання шлюбу в адміністративному порядку.

У підрозділі 3.3 *"Припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим"* висвітлюються особливості правового регулювання припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим.

Вперше аргументовано висновок про доцільність введення до СК норми, яка закріплювала б, що шлюб, укладений особою, оголошеною померлою, є недійсним.

Обґрунтовано, що поновлення шлюбу у разі з'явлення особи, оголошеної померлою відповідно до статті 118 СК, повинно мати місце лише у випадку, якщо інший з колишнього подружжя не реєстрував повторний шлюб протягом всього часу від оголошення особи померлою до її появи, та лише за наявності їхньої взаємної згоди.

Аргументовано доцільність закріплення в частинах 3 та 4 статті 104 СК співвідношення таких підстав припинення шлюбу як смерть одного з подружжя та розірвання шлюбу в адміністративному порядку аналогічно співвідношенню припинення шлюбу внаслідок смерті одного з подружжя та його розірвання в судовому порядку.

ВИСНОВКИ

У дисертації проведено комплексний науково-теоретичний аналіз правового регулювання припинення шлюбу за законодавством України та сформульовано низку важливих науково-практичних висновків, які зроблені вперше і мають наукову новизну, зокрема:

- доктринально визначене поняття "припинення шлюбу" як втрата чинності зареєстрованого з дотриманням вимог законодавства сімейного союзу жінки та чоловіка з підстав, встановлених законом, що спричиняє припинення шлюбно-сімейних правовідносин та інших обумовлених шлюбом прав та обов'язків;
- аргументовано висновок про доцільність закріплення в законодавстві права подружжя виражати взаємну згоду на розірвання шлюбу в інший спосіб, ніж подання спільної заяви про розірвання шлюбу, наприклад, шляхом подання подружжям двох односторонніх заяв чи надсилання таких нотаріально засвідчених заяв;
- обґрунтовано висновок про недоцільність встановлення в законодавстві більш жорстких підстав для розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя, ніж для розірвання шлюбу за позовом одного з подружжя, та, відповідно, при

прийнятті рішення про розірвання шлюбу суд повинен брати до уваги не будь-які інтереси подружжя та дітей, а лише ті, які мають істотне значення;

- обґрунтовано висновок про доцільність позбавлення права пред'являти позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини та одного року після народження дитини того з подружжя, який вчинив протиправну поведінку з ознаками злочину щодо іншого з подружжя або дитини;

- обґрунтовано тезу про необхідність введення додаткової підстави визнання шлюбу недійсним за статтею 40 СК – наявність обману або оман, в результаті яких особа не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними при реєстрації шлюбу;

- обґрунтовано висновок про те, що питання про момент санації шлюбу повинно вирішуватися диференційовано в залежності від можливості визначення моменту зникнення обставин, які перешкоджали укладанню шлюбу, або моменту появи нових обставин;

- обґрунтовано висновок про необхідність надання добросовісній особі у разі недійсності шлюбу права на утримання аналогічно правам одного з подружжя на утримання після розірвання шлюбу.

На основі здійсненого автором дослідження науково-практичних проблем правового регулювання припинення шлюбу сформульовані рекомендації щодо вдосконалення чинного законодавства України, зокрема шляхом внесення змін та доповнення до статей 26, 39-41, 104-106, 109, 113, 115, 116, 118 СК, статті 234 ЦПК, інших статей СК та Правил.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Райчук А. Б. Деякі питання розірвання шлюбу за спільною заявою подружжя // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2005. – №67-69. – С. 101 – 103.

2. Райчук А. Б. Поняття “припинення шлюбу”, “розірвання шлюбу”, “розлучення”. Їх співвідношення // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2005. – №67-69. – С. 127 – 129.

3. Райчук А. Б. Визнання шлюбу недійсним: теорія та практика // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2007. – №77-78. – С. 102 – 105.

4. Райчук А. Б. Розірвання шлюбу органом реєстрації актів цивільного стану за заявою одного з подружжя // Юридична Україна. – 2008. – №6. – С. 68 – 74.

5. Райчук А. Б. Основні сучасні тенденції розвитку законодавства розвинених країн у сфері припинення шлюбу // Право України. – 2008. – №9. – С. 130 – 135.

6. Райчук А. Б. Обмеження права подружжя на розірвання шлюбу: "за" та "проти" [Електронний ресурс] // Наукова інтернет-конференція "Цивільне та

сімейне законодавство: теорія та практика застосування". (Академія Адвокатури України). – 2005 р., 23, 24 травня. Режим доступу до матеріалів : <http://www.aau.edu.ua> (Форум).

7. Болховітінова А. Б. Особливості правового регулювання розірвання шлюбу в судовому порядку за позовом одного з подружжя // Наука в інформаційному просторі : IV Міжнар. науково-практ. конфер., 15, 16 жовтня 2008 р. : збірник наукових праць. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2008. – Т.4. – С. 71 – 76.

АНОТАЦІЯ

Болховітінова А.Б. Припинення шлюбу за законодавством України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2009.

Дисертація присвячена дослідженню припинення шлюбу в судовому та адміністративному порядках, внаслідок смерті одного з подружжя та оголошення його померлим.

В роботі сформульоване доктринальне визначення поняття "припинення шлюбу", удосконалені правові підходи у визначенні змісту поняття "розірвання шлюбу", встановлено співвідношення зазначених понять.

Обґрунтовані необхідність уніфікації підстав судового розірвання шлюбу; введення заборони на пред'явлення позову про розірвання шлюбу особою, яка вчинила протиправну поведінку; визнання недійсним шлюбу, укладеного особою, оголошеною померлою тощо.

На основі здійсненого аналізу науково-теоретичних проблем правового регулювання припинення шлюбу сформульовані конкретні рекомендації, спрямовані на вдосконалення законодавства України.

Ключові слова: припинення шлюбу, розірвання шлюбу, недійсність шлюбу.

АННОТАЦИЯ

Болховитинова А.Б. Прекращение брака по законодательству Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. – Киев, 2009.

Диссертация посвящена исследованию прекращения брака в судебном и в административном порядках, прекращения брака вследствие смерти одного супруга или объявления его умершим.

В работе сформулировано доктринальное определение понятия "прекращение брака" как утрата силы зарегистрированного с соблюдением требований законодательства семейного союза женщины и мужчины, что ведет к прекращению брачно-семейных отношений и других обусловленных браком прав и обязанностей.

Усовершенствованы правовые подходы в определении сути понятия "расторжение брака". Определено соотношение понятий "прекращение брака", "расторжение брака" и "развод", а также "прекращение брака" и "недействительность брака".

Аргументирован вывод о целесообразности закрепления в законодательстве права супругов выражать взаимное согласие на расторжение брака иным способом, нежели путем подачи совместного заявления о расторжении брака, например, путем подачи супругами двух односторонних заявлений или отправки таких нотариально заверенных заявлений.

Аргументирован вывод о неправомерности закрепления в законодательстве более жестких оснований для расторжения брака по совместному заявлению супругов, чем по иску одного из супругов, и, соответственно, при принятии решения о расторжении брака суд должен принимать во внимание не любые интересы супругов и детей, а только те, которые имеют существенное значение.

Обоснована необходимость введения запрета на предъявление иска о расторжении брака супругом, совершившим противоправное действие, которое содержит признаки преступления, в отношении второго супруга или детей.

Аргументирована необходимость введения дополнительного основания признания брака недействительным – наличие обмана или заблуждения, в результате которых лицо не понимало в полной мере значения своих действий и (или) не могло руководить ими.

Обосновано вывод о необходимости признания недействительными браков, заключенных между детьми и неродными матерью (мачехой) или отцом (отчимом) в случае, если они проживают или ранее проживали в одной семье.

Обоснованы предложения о необходимости санации брака в случае отмены усыновления и предоставления по решению суда права на брак между родным ребенком усыновителя и усыновленным им ребенком, а также между усыновленными им детьми.

Обосновано вывод о том, что вопрос о моменте санации брака должен решаться дифференцированно в зависимости от возможности определения момента отпадения обстоятельств, которые препятствовали заключению брака, или момента появления новых обстоятельств.

Аргументирована необходимость предоставления добросовестному лицу в случае недействительности брака права на содержание аналогично праву супруга на содержание после расторжения брака.

Усовершенствована правовая позиция о том, что один из супругов имеет право предъявить иск о расторжении брака, если второй супруг был осужден к лишению свободы на срок не менее трех лет как на дату подачи заявления о расторжении брака, так и на дату регистрации расторжения брака, так как

только в таком случае будет иметь место основание для расторжения брака в административном порядке.

Аргументирована целесообразность закрепления в СК одинакового срока регистрации расторжения брака для всех случаев расторжения брака в административном порядке. Такой срок должен составлять один месяц.

Аргументирована целесообразность закрепления в СК соотношения таких оснований прекращения брака как смерть одного из супругов и расторжение брака в административном порядке аналогично соотношению прекращения брака вследствие смерти одного из супругов и его расторжения в судебном порядке.

На основании осуществленного анализа научно-теоретических проблем правового регулирования прекращения брака сформулированы конкретные рекомендации, направленные на усовершенствование законодательства Украины.

Ключевые слова: прекращение брака, расторжение брака, недействительность брака.

SUMMARY

A. B. Bolkhovitinova. Termination of marriage under Ukrainian law. – Manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of a candidate of law with a specialization 12.00.03 – civil law and civil trial, family law; international private law. – Kyiv National Taras Shevchenko University. – Kyiv, 2009.

The thesis contains analysis of termination of marriage in court and by means of administrative procedure, by death of one spouse and by declaration of death.

The doctrinal notion of "termination of a marriage" is provided. Legal approaches as to definition of the notion "dissolution of a marriage" are improved. Correlation of the abovementioned notions is defined.

The author has proved the necessity of unification of grounds on which a marriage could be terminated in court, introduction of a ban on bringing a divorce suit by a spouse who conducted an offense, annulment of a marriage taken by a person declared dead etc.

Following the conducted analysis of scientific and practical problems of marriage termination law the author suggests specific recommendations aimed at improvement of Ukrainian law.

Key words: termination of marriage, dissolution of marriage, invalidation of marriage.